

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Галина Кръстева Георгиева

**на тема: “Училищната и виртуална среда като социални детерминанти на
агресията сред тийнейджъри”**

за присъждане на научна и образователна степен „Доктор”

по професионално направление 3.2 «Психология»,

научна специалност Педагогическа и възрастова психология

Актуалност и значимост на проблема

В представената дисертация се третира един изключително актуален проблем, доколкото както отчита напоследък безмилостно статистиката: налице е лавинообразно нарастване на бруталната агресия сред непълнолетни лица, както и тенденцията към екстремни форми на нейното проявление. Неслучайно във фокуса на изследователското внимание попада училищната и виртуална среда, доколкото зачестяват случаите на проявено насилие в училище, а през последнит години се заговори и за нов модерен феномен - „виртуална агресия“. Идентифицирането на детерминиращите фактори, предизвикващи агресивно поведение очертава една по-оптимистична картина за психосоциалното развитие на личността на прага на зрелостта, доколкото би улеснило създаването на резултатна превенционна политика, подкрепена от психолози, педагогически специалисти, родители и обществена система. Всичко това разкрива голямата не само познавателната, но и приложна значимост на разработката.

Научна и методологична обосновка на проблема

Изборът и формулирането на представения за обсъждане проблем показва висока осведоменост и задълбочено пручване на литературните източници по темата. Както справедливо отбелязва докаторантката: Проблемът за агресията и по-специално на проявленията ѝ в тийнейджърска възраст е широко застъпен както от българските, така и от чуждите учени. Не достатъчно конкретизирани, обаче, се оказват предпоставките, които обуславят този феномен. Това обстоятелство, свързано с откриването на нерешени

проблеми, насочва изследователския ѝ интерес към проучване на онези фактори, които са слабо засегнати в изследователските проекти- като виртуално пространство, виртуални игри, училищна среда и корелацията им с агресията. Така докторантката очертава ясно границите на предметната област на изследването като обобщава, че тийнейджърите са най-уязвимата група в обществото по отношение на въздействията, на които са подложени, а социалните фактори са значими предиктори на поведенческите девиации.

Теоретичният дизайн е разгърнат в две направления, отнасящи се до концептуалното и терминологично прецизиране на градивните конструкти на дисертацията, свързани с агресията и факторите, които я обуславят. Изложението се реализира съобразно научно утвърдената схема на преход от общо към частно като изследователският фокус постепенно се стеснява, преминавайки от концептуализиране на агресията в общ план към нейните специфични измерения и предиктори в тийнейджърска възраст. В така зададената концептуална рамка се представят основните характеристики на явлението „агресия“, третирано през призмата на парадигматични за психологията подходи: психоаналитичния, когнитивния, бихейвиористичния. Представени са възгледите на емблематични за психологическата наука и водещи в тази област учени- като Е.Фром, А.Бандура, Конрад Лоренц. Съвсем основателно, от гледна точка на специфичната задача, която си поставя, Георгиева превръща когнитивно-поведенчески подход в основополагащ на изследователските си търсения, като контрапункт на теоретичните концепции, третиращи агресивното поведение като вродено. В разработката се експлицира, че бихейвиористичните концепции, третиращи агресията като обусловена от външната среда носят оптимистичен нюанс, доколкото агресията може да бъде неутрализирана посредством контрол на средата, чрез избягване на агресивни примери и модели. Георгиева очертава границите на своя оптимизъм, отбелязвайки, че в реални условия е почти невъзможно да се избягват негативни влияния, предвид тяхната честота и присъствие в заобикалящия свят. Аналогична е позицията ѝ относно когнитивистките възгледи, даващи нови идеи за управление на агресията, които според нея биха били безценни, ако можеха да се игнорират случаите, в които агресивното поведение не зависи от обективните ни преценки.

Теоретичният обзор продължава с проследяване на еволюцията на конструкта „тийнейджърска възраст“, който докторантката приема за еквивалент на юношеската възраст. Тя представя аргументи в полза на предпочитанието си на термина

„тийнейджър“ пред „юноша“ и коментира неговото място в научното пространство, позовавайки се на активната му употреба в България през последните години и на неговата утвърденост в англоезичната психологическа литература. Георгиева приема тезата на някои изследователи за тийнейджърството като единно название, което замества периодите на пубертет и юношество, като ги обединява в нововъзникнал период с единна характеристика, обхващащ годините от 11-12 до 20 годишна възраст. Действително има основания за разпространение на периода между детството и зрелостта върху едно почти цяло десетилетие, свързано с биологически, психологически, социални и правни промени, които настъпват пред този период. Не трябва, обаче, да се забравя, че психиката на децата на 12-13 години се различава значително от психиката на младежите от 14 до 18 годишна възраст. Това различие се загатва бегло в разработката, при представянето на мотива за избор на изследователска група на лица между 16 и 18 години, като се посочва, че на тази възраст, на прага на зрелостта, активно се изгражда идентичността, като индивидът се подготвя за новите социални роли след настъпване на пълнолетието.

Съобразно спецификата на изследователската цел, докторантката коментира тезата за агресивното поведение като възраства норма, свързана с генетични, вродени и биологични фактори, което тя възприема за опасно, пореди безсилието в този случай, да се повлияе върху това поведение. За обнадеждаваща тя намира идеята за взаимодействие между биологичните промени с контекстуални, психологически и социални фактори, които влияят върху поведението и тезата за развитието като обуславено от външно въздействие, променящо се според опита в околната среда. Това ѝ дава нужната убеденост, с която да заяви, че водещите причини за емоционално-поведенческите трусове при тийнейджъри са напълно предотвратими при наличието на адекватно отношение и превенция, основано на разбирането за необходимостта от индивидуален подход при упражняване на коригиращото въздействие.

Същевременно в разработката са представени класически и съвременни теоретични перспективи за развитието в тийнейджърска възраст. При тяхното обсъждане докторантката достига до прозренията на философи като Дж.Лок и Ж. Русо за възрастовото развитие, предлагащи първите задълбочени анализи по проблема. Заслужено място е отделено на теориите, поставящи акцент върху социално-културната среда, като детерминираща всички аспекти от функционирането на индивида през целия жизнен цикъл. Представени са идейните постановки на М.Мийд за важността на

социалните институции в човешкото развитие и биекологичния модел на Бронфенбренър, проследяващ контекстуланото въздействие върху личността, осъществявано посредством комплексна система от множество нива на околната среда.

В теоретичния обзор е поставен акцент върху различните фактори, детерминиращи агресията сред тийнейджъри: семейна среда, училище, медии, виртуално пространство, видео игри, психоактивни вещества, хранителни субстанции. Докторантката достига до извода, че факторите, които имат основополагаща роля при формирането на поведечески модел трябва да се търсят извън личността- в капацитета на родителите да направляват здравословното оразвитие на децата си, в училищната институция, която следва да предвижда мерки за всеки случай на тормоз и насилие, независимо дали е проявено в реална или виртуална среда. Тя привежда аргументи в полза на тезата, че видеоигрите обуславят агресивно поведение, най-вече чрез сблъсъка с агресивни сюжети и послания в интернет, водещо до изкривена ценностна ориентация и времеви диапазон, в който тийнейджърите прекарват в паралелната реалност, обуславящо загуба на ориентация за реално и виртуално. При представянето на факторите за агресия докторантката излага случай от собствената си педагогическа практика, като разчупва догмата на използване на строг научен стил към по-експресивен, с което засилва емоционалното въздействие и откроява сериозността на разглеждания проблем.

Ако се вземе чисто външната страна на теоретичния анализ-за неговата научна представителност свидетелства факта, че Георгиева се позовава на 371 източника на български, руски и английски език, публикувани в авторитетни наши и чужди списания и специализирани монографии. По-важна е, обаче, съдържателната страна на осъществения анализ. Този анализ свидетелства убедително, че докторатката познава проблема както в класическата, така и в съвременната научна литература. Анализът е с евристична стойност като „доставя“ необходимата аргументация за състоянието на научното познание в тази област, разривайки необходимостта от нови изследвания. Използвани са освен научни и някои популярни източници, коректно отграничени в отделно приложение.

Обхват и представителност на изследването

Методологически проведеното изследване отразява основния изследователски въпрос за това дали съществува зависимост между училищната и виртуална среда и

агресията при тийнейджъри. Дизайнът на емпиричното изследване е отлично замислен и осъществен като са спазени основните наукометрични изисквания по отношение на основните компоненти (предмет, обект, количество изследвани лица, валидност и надеждност на изследването, начин на обработка на резултатите). Това е позволило да бъде получена обхватна информация за взаимовръзките между различните социални предиктори и агресивните прояви в тийнейджърска възраст. Изследователските търсения на Георгиева, формулирани в научни предположения са обвързани със задачи, чието осъществяване трябва да докаже причините за фасилитирането на агресия в училищна среда и предразположението на тийнейджърите по отношение на агресията в реалния и виртуалния свят. Прецизно формуираните, с тънък изследователски усет – цели, хипотези и задачи, насочват докторантката към адекватни на тях методики. С цел постигане на по-категорична надеждност на получените резултати, методическият инструментариум, с който е осъществено изследването, включва количествени и качествени методи (многомерна скала за оценка на агресивността в юношеска възраст, авторска анкета, интервю, анализ на конкретни случаи). Подобен изследователски модел сменя както общовалидните (номотетични), свързани с количествено измерване характеристики, така и индивидуално-синкретичните (идеографични), свързани с оценка чрез качествения метод черти на личността. Георгиева избира интервюто и case-study (кейс стъди) за качествени методи на изследването, което и позволява да достигне до дълбинно разбиране на изследвания обект и да извърши детайлен анализ на резултатите. Количествените методи са емпирично верифицирани, като техните психометрични свойства на надеждност и валидност се доказват в изследването. Считам, че тези методики са позволили на Георгиева да натрупа достатъчно емпирични данни за взаимовръзката между училищната среда, виртуалното пространство и агресията при тийнейджъри. Също така за обективизиране на самооценъчните по характер данни, получени от тийнейджърите е добила допълнителна информация чрез интервюиране на родителите.

Изследването е проведено на базата на широк обхват и контингент на проучване: изследвани са 1664 лица от 19 учебни заведения и 12 населени места.

Докторантката показва компетентност по отношение на статистическата обработка на резултатите, свързана с т.нар. “технология на науката“. Като цяло са подбрани адекватни, съобразно изследователската цел методи на изследване, доказващи връзки и тенденции в съответствие с поставените задачи и формулирани хипотези.

Използвана е описателна статистика, t-тест за сравняване на независими извадки, корелационен, регресивен и факторен анализ. Изведени са множество взаимовръзки и зависимости, което е показател за мащабността на изследването. Емпиричните данни са представени освен в таблична, и в графична форма-чрез различни диаграми и фигури, което придава на изследването още по-силна доказателственост.

Изведени са изводи на високо равнище на обобщеност по отношение на проблемните параметри в поведението на тийнейджърите в онлайн и офлайн среда. Приведени са доказателства за: училищната среда, като създаваща предпоставки за отключване на социално нежелателно поведение, свързани с пропуски в нормативната база и дефицити в педагогическото общуване; и за виртуалната среда, като влиятелен предиктор на агресията, основно чрез видеоигрите с насилствени сюжети, намаляващи емпатията и заличаващи границата между реално и виртуално.

Въз основа на професионално проведеното и оформено като научен труд с ясни доказателства проучване, докторантката отправя препоръки за превенция на агресията чрез осъществяване на корекционни практики в училищна среда и изготвяне на обучителни програми за работа във виртуална среда.

Автореферат

Авторефератът отразява основните параметри на темата, като са представени теоретични анализи и емпирични резултати. Той е оформен в съответствие с приетите научни правила и досегашна практика, като достатъчно пълно, точно и адекватно представя научния труд.

Представени са 8 публикации по темата, които са релевантни на изследователските постижения на докторантката. Показателен е факта, че 7 от разработките са огласени пред широката академична общност на престижни национални форуми.

Приноси

Основните приносни моменти в разработката обобщено могат да се сведат до:

1. На базата на широкомащабно проучване са установени особеностите на училищната и виртуална среда като предиктори на проявите на агресия при тийнейджъри, като са изведени препоръки за превенция на тези прояви, с което се обогатява теорията и практиката на педагогическата психология.

2. Изяснена е значимостта на множество социални фактори за фасилитирането на агресивно поведение в тийнейджърска възраст (училище, семейство, видеоигри, медии, психоактивни вещества, музика)
3. Разработена е авторска методика за изследване на убежденията на тийнейджърите по проблемите на агресията, което разширява изследователските възможности в областта.
4. Доказана е двукратната същност на видеоигрите с насилие, което разклаща разбирането за тях само като вредни и насочва към възможността за тяхното разумно вграждане в педагогическата практика.

Искам да отбележа, че по отношение на предварително направените от мен препоръки, докторантката се е съобразила с тях и е редактирала текста с максимаална коректност.

Заключение

Дисертацията и свързаните с нея публикации отговарят на изискванията и наукометричните критерии на Закона за развитие на академичния състав в РБ за присъждането на образователната и научна степен „Доктор“.

Дисертационният труд представлява цялостно и актуално изследване в значима област на съвременната педагогическа психология, като получените резултати могат да намерят приложение в социалната практика. Научните приноси са с теоретичен и практико-приложен характер. Цялостното ми впечатление от дисертацията е, че тя е едно безупречно построено, логически осъществено изследване, довело до важни изводи за теорията и практиката, с широка теоретична основа и доказателствени психологически анализи.

Като имам предвид актуалността, задълбочените теоретични анализи на емпиричните резултати и успешно проведеното изследване, убедено давам своята положителна оценка и предлагам на уважаемите членове на научното жури да гласуват положително за присъждането на образователната и научна степен „Доктор“ на Галина Кръстева Георгиева.

Рецензент:

/проф.дпсн Теодора Стоева/